

Milena Mileva Blažič

Niko Grafenauer – sodobni mladinski klasik

Sodobni slovenski avtor Niko Grafenauer (1940) je priznan pesnik in pisatelj, ki je skoraj sočasno začel objavljati poezijo za odrasle (*Večer pred praznikom*, 1962) in za mlade bralce (*Pedenjped*, 1966). Slednja je predmet pričujoče razprave. Iz njegove obsežne bibliografije je razvidno, da se je s področjem mladinske književnosti ukvarjal avtorsko, uredniško in prevajalsko. Mladinska književnost je del literarnega sistema in je eden izmed družbenih sistemov (družba, kultura, jezik in literatura). Niko Grafenauer je vsebinsko in formalno pomemben člen tega literarnega sistema, saj je slovensko mladinsko književnost soustvarjal med letoma 1950 in 1980 ter nato zaslužen postal sodobni mladinski klasik. Njegova dela so uvrščena v učne načrte za slovenščino, v antologije mladinske književnosti, v berilih je zastopan s pesniškim in/ali proznim opusom. Grafenauer sodi v generacijo pesnikov, rojenih v štiridesetih letih 20. stoletja, ki so po drugi svetovni vojni tvorili infrastrukturo slovenske mladinske književnosti, predvsem v krogu Založbe Mladinska knjiga (npr. Kristina Brenk, Kajetan Kovič, Tone Pavček, Lojze Kovačič, Svetlana Makarovič idr.), revije Ciciban (1945), Pionirskega lista (1948), knjižnih zbirk (Čebelica, 1953, idr.).

Literarni sistem mladinske književnosti

Grafenauer se je na področju mladinske književnosti, podobno in hkrati različno kot Fran Levstik (ki je v drugi polovici 19. stoletja začel objavljati v reviji Vrtec), Oton Župančič (z izrazito avtopoetiko) in Kristina Brenk, uveljavil predvsem kot avtor, urednik in prevajalec.

Leta 1974 je bil že uveljavljen mladinski pesnik in je postal urednik mladinskega leposlovja pri založbi Mladinska knjiga. Njegovo uredniško in prevajalsko delo je pomembno, saj je s pretanjenim posluhom prispeval

h kakovostnemu razvoju izvirne slovenske in prevodne mladinske književnosti, še bolj reprezentativien pa je njegov avtorski mladinski opus.

Literarni sistem

1. Grafenauer se je kot literarni proizvajalec oziroma avtor uvrstil v kanon učnih načrtov za slovenščino (1984, 1998, 2011). Nekatera njegova dela so v procesu literarne recepcije ponarodela, na primer *Pedenjped*; velikokrat natisnjena zbirka pesmi *Skrivnosti* (1983) je postala obvezno branje za mlade bralce vseh starosti. Poleg Grafenauerjevega pesništva si posebno pozornost zasluži triptih sodobnih pravljic o Majhnici (*Majhnica in Katrca Škrateljca*, 1987, *Majhnica*, 1987, *Mahajana in druge pravljice o Majhnici*, 1990) z ilustracijami Marije Lucije Stupica. Gre za primer postmodernistične proze, primarno namenjene mladim bralcem, a naslovniško odprte. V literarni zgodovini slovenske mladinske književnosti je to delo ostalo nepreseženo, vendar je bilo zaradi intertekstualnih povezav in hermetičnosti v slovenski javnosti prezrto in ni bilo prepoznano kot del visoke literature.

2. S kakovostnim opusom je Grafenauer skrbel za literarne sprejemnike – za mlade (otroci, učenci, dijaki) in odrasle bralce (učitelji, didaktiki, pedagogi, profesionalci).

3. Deloval je v različnih institucijah: bil je urednik otroškega leposlovja pri Mladinski knjigi in je urejal številne knjižne zbirke (Čebelica, Najdihojca), pisal je spremne besede, sodeloval tudi z drugimi založbami (Nova revija, založba Grafenauer), šolami, mediji (Lutkovno gledališče Ljubljana, Slovensko mladinsko gledališče idr.), revijami (Ciciban, Cicido, Kekec oz. Kurirček, Pedenjped idr., s strokovno revijo *Otrok in knjiga*, *Novo revijo* idr.). Dobil je številne nagrade (Levstikovo leta 1980, Jenkovo leta 1986 in 1999, Sovretovo leta 1996 in leto dni pozneje Prešernovo). Tako je opravljal – in še vedno opravlja – pomembno družbeno in kulturno dejavnost. Niko Grafenauer se je ukvarjal tudi s pisanjem priredb in s prevajanjem. Tako je leta 1980 priredil *Kresno noč* Janeza Trdine, leta 1986 *Abecedo na polju in v gozdu* Otona Župančiča, leta 1987 *Kozlovsko sodbo v Višnji gori* Josipa Jurčiča in leta 1980 antologijo slovenskih ljudskih pravljic *Babica pripoveduje*. Leta 1970 je prevedel *Brundo na gugalnici* Helene Bechlerowe in desetletje pozneje duhovito zbirko kratkih sodobnih pravljic Zvonimirja Baloga z naslovom *Jaz osel*. Prispeval je verze k zbirki francoske avtorice Marie-Catherine d'Aulnoy (1987). Leta 1982 je posodobil prevod knjige *Šuri-Muri velikan* Korneja Čukovskega, ki ga je prvotno prevedel Anton Debeljak, in prepesnil verze

Milivoja Danojlića *Kako spijo tramvaji*. S pretanjenim literarnim okusom je pisal tudi spremne besede: h knjigi *Srebrna račka – zlata račka* Kristine Brenk, k pravljici v verzih *Pravljica o carju Saltanu* Aleksandra S. Puškina in k mladinski klasiki *Martin Krpan* Frana Levstika. Ker je na založbi Mladinska knjiga nasledil Kristino Brenk – uredništvo otroških knjig (1973–1995) –, je spremljal tudi njeno avtorsko delo; tako je napisal spremno besedo k *Deklici Delfini* in *Lisici Zvitorepki*. Z uvodno besedo je pospremil izid izbranih pesmi Miroslava Košute *Križada*. Ko je založbo zapustil (1995) in se osredotočil na delovanje v okviru Nove revije (1995–2002), je leta 2002 napisal spremno besedo za obsežno zbirko *Slovenske pravljice*. Tudi iz te bibliografske enote je razvidna ena izmed avtorjevih stalnic: redefinicija slovenskega ljudskega izročila. Rahlo presenetljivo je, da so trije akademiki (Grafenauer, Kmecl, Zadavec) napisali tudi spremno besedo za nekakovostno sodobno pravljico v verzih Ivana Bizjaka *O biku na zvoniku* (Bizjakovo besedilo je površinsko namenjeno mladim, globinsko pa odraslim bralcem; sklepamo, da je motiv bolj generacijske in manj literarne narave).

4. Kot urednik na Mladinski knjigi (1973–1995) in pozneje na Novi reviji (npr. *Slovenske pravljice*, 2002) je vplival tudi na mladinski literarni trg – na dejavnike, povezane s prodajo, kupovanjem, prevajanjem, promocijo in nagrajevanjem enot, namenjenih mladim bralcem. Lahko rečemo, da je bil čas urednikovanja Kristine Brenk in Grafenauerja nekakšno zlato obdobje slovenske mladinske književnosti, ko je bila primarna vrednota literarna kakovost. Po letu 1990, posebej pa po letu 2000, se je odnos do otroških in literarnih knjig kot izdelkov profiliral izrazito potrošniško in tržno. To je tudi vodilni založniški motiv na področju mladinske književnosti, posebej slikanic (številne zasebne založbe in komercializacija javnih založb). Grafenauer je izbral in uredil približno trideset mladinskih knjig, od izbora ljudskih *Kdo bo z nami šel v gozdiček* do večkrat natisnjene antologije *Sončnica na rami: pesmi za otroke od Frana Levstika do danes* in ponarodele zbirke Kosovelovih pesmi *Medvedki sladkosnedki*; napisal spremno besedo za obsežno zbirko *Slovenske pravljice*, urejal zbirko *Čebelica* od leta 1973–2003 in napisal spremne besede k reprezentativni antologiji *Zlata Čebelica* (2003).

5. Grafenauer je kakovostno vplival tudi na literarni repertoar: urejal je besedila in zbirke (kanonskih) avtorjev, sprva v jugoslovanskem (*Pravljice jugoslovanskih narodov*, *Pa mi verjamate: izbor jugoslovanskega modernega pesništva za mladino*) in pozneje v svetovnem kontekstu (*Zvezdna ladja: stoletje pravljič svetovnih pisateljev*). Prevajal in prirejal je besedila slovenskih mladinskih klasikov (Levstik, Trdina, Jurčič,

Župančič, Milčinski) ter pripomogel, da so bila kakovostna besedila uvrščena na ustrezne bralne sezname.

Posebno pozornost zasluži njegova zbirka avtorskih pesmi *Pedenjped* (1966), ki je do danes izšla več kot desetkrat. Prek različnih izdaj, od prve leta 1966 z ilustracijami Lidije Osterc do tiste leta 1979, ki jo je ilustriral Marjan Manček in besednemu dodal še nebesedni humor, je zbirka ponarodela, številni otroci znajo pesmi iz te zbirke na pamet, ne da bi vedeli, kdo je njihov avtor. Osemnajst pesmi je bilo že leta 1974 tudi uglasbenih. Zvočni posnetek je izšel leta 1991, in sicer skupaj s pravljico *Šivilja in škarjice* Dragotina Ketteja. Leta 1994 je izšla slikanica *Možbeseda Pedenjped*, hkrati je izšel tudi zvočni posnetek.

Leta 2000 je Pošta Slovenije izdala serijo treh znamk z naslovom Liki iz otroških pravljic z motivi treh najbolj priljubljenih literarnih likov slovenske mladinske književnosti (Mojca Pokrajculja, Pedenjped in Maček Muri)¹. *Pedenjped* je bil znova uglasben leta 2001 (Peter Šavli), pa tudi leta 2010. Istega leta so izšle nove pesmi z naslovom *Brez moči je vsak ukrep, Pedenjped ima spet rep*. Slikanico s priloženo zgoščenko je izdala založba Grafenauer, ki jo vodi avtorjeva hčerka.

6. V sodobnem času so knjige postale literarni produkt. Mladinsko književnost definiramo s stališča namena kot besedila, namensko napisana za mlade, in s stališča recepcijskega procesa kot mladinsko branje, torej besedila s področja književnosti za odrasle, ki so v procesu literarne recepcije postala mladinsko branje (npr. Levstikov *Martin Krpan*).

Grafenauerje pesmi so tudi intermedijsko zanimive, omenila sem že Pedenjpeda (npr. 2010, Projekt ABC in Pedenjped Otroškega pevskega zbora Glasbene Matice Ljubljana; Branka Rotar Pance); leta 1990 je izšla *Abeceda*. Slovensko mladinsko gledališče je leta 1981 uprizorilo Grafenauerjevo dramo *Za devetimi vrati*. Kakovostna in priljubljena je bila priredba Jurčičeve *Kozlovske sodbe v Višnji gori* (režija Miran Herzog). Čeprav je v slovenski kulturi že dolgo prepoznana kot sodobni klasik, so adaptacije njegovih visokokakovostnih besedil za radio, lutke in gledališče) relativno redke, morebiti zaradi zahtevnosti. Leta 1988 je bila *Tramvajčica* izvedena kot radijska igra za otroke; lik Tramvajčice je vzeta iz prve izmed petih sodobnih pravljic z naslovom *Majhnica* (1987). Leta 1988 je bil izveden otroški kabaret, ki je ohranil naslov pesniške zbirke, *Nebotičniki, sedite* (režiser Aleš Jan, Ljubljana, Radiotelevizija, Uredništvo igranega programa). V Lutkovnem gledališču Ljubljana sta leta 1980 Niko Grafenauer in Jože Rode pripravila *Za devetimi vrati*

¹<http://www.posta.si/opsis-postnega-ziga/409/Liki-iz-otroski-slikanic-Pedenjped?nodeid=534>

(režija Sergej Verč), leta 1991 so uprizorili *Tramvajčico* (režija Matija Milčinski). Slovensko mladinsko gledališče pa je leta 1979 uprizorilo *Nebotičniki, sedite!* (režija Janez Pipan) in leta 1990 *Skrivnosti*.

Koncept sončnega otroštva

Ne glede na impresiven opus in spontano ukvarjanje s slovensko mladinsko književnostjo in njeno infrastrukturo, ki se je izoblikovalo v sistematično in sistemsko skrb za razvoj področja – to kar premorejo le veliki nosilci napredka in avtentični avtorji, npr. Levstik, Župančič, Brenkova, Makarovičeva idr. – presežno vrednost. Simbolni in kulturni kapital, ki ga imajo presežki, je neprecenljiv.

V zgodovini slovenske mladinske književnosti, ki se je v posvetni obliki začela z revijo Vedež: časopis za šolsko mladost 1848/50 (urednik Ivan Navratil), sta se v 150-letni tradiciji izoblikovala dva temeljna pogleda na koncept otroka in otroštva.

1. Prvi koncept bi lahko metaforično imenovali *koncept sončnega otroštva*, ki optimistično, osredinjeno na otroka in s ključno metaforo sonca ponazarja svetlo podobo otroka in otroštva. V slovenski mladinski književnosti na tem konceptu temeljijo poetike Frana Levstika (*Otročje igre v pesencah*), Otona Župančiča (*Ciciban, ciciban, dober dan*), Srečka Kosovela (*Deček in sonce, Otrok s sončnico, Sonce ima krono*), Kristine Brenk (*Obdarovanja*), Toneta Pavčka (*Sončece v žepu, Sonce in sončnice*), Nika Grafenauerja (*Pedenjped*), Borisa A. Novaka (*Kronanje*), Anje Štefan (*Sonce*) idr.

2. Drugi koncept bi lahko metaforično imenovali *koncept senčnega otroštva*, ki pesimistično, osredinjeno na odnos odraslih do otroka in s ključno metaforo sence ponazarja temno plat podobe otroka in otroštva v slovenski mladinski književnosti. Tovrstna besedila problematizirajo podobo otroka in otroštva, predvsem hipokritičen odnos odraslih do otrok (npr. Saša Vegri: *Kdaj in zakaj*). V slovenski mladinski književnosti na tem konceptu temeljijo poetike Frana Milčinskega (*Ptički brez gnezda*), Prežihovega Voranca (*Solzice*), Franceta Bevka (*Pestrna*), Saše Vegri (*Toniso pesmi za otroke ali Kako se dela otroke*), Svetlane Makarovič (*Svetlanine pravljice*), Andreja Rozmana Roze (*Rimanice za predgospodiče*) idr. V knjigi *Four archetypes* (2003) je Carl Gustav Jung predstavil štiri arhetipe otroka: otrok sirota, nedolžni otrok, božanski otrok in ranjeni otrok. Naštel je tudi deset ključnih simbolov za podobo otroka, ki se lahko v sublimni obliki pojavljajo v kontekstu, npr: biser, cvet/roža, čaša/kelih/kupa, dragulji, krog, sirota (otrok eksotičnega porekla), sonce, zlato, zvezde in

obkroženost z zvezdami. Pogosto rabo simbolov za arhetip otroka Jung razlaga kot posledico trpljenja duše tistih, ki so izobčeni, trpinčeni in zavrženi. Jung pravi, da je pisanje lahko avtorjeva domišljajska kompenzacija ali korekcija resničnega življenja ter da avtor na ta način ustvarja ravnotežje med realno in imaginarno podobo.

Za Grafenauerja bi lahko sklepali, da je pri njegovem ustvarjanju za mladino vzpostavljala ravnovesje ravno ta povezava med njegovim otroštvom sirote, torej realnim senčnim otroštvom, ter konceptom sončnega otroštva. Vendar niti koncept ravnovesja niti biografska tragična dejstva ne bi bila osnova za umetnine, če ne bi bila vrhunsko ubesedena. Le tako predelana realna snov postane estetski predmet.

Koncept ljubezni

Ena izmed osrednjih tem Grafenauerjevega pisanja je ljubezen, ki je še posebno tankočutno in z izbranimi besedami predstavljena v njegovi mladinski poeziji in zbirki za mlade *Skrivnosti*. Njegov koncept ljubezni temelji na srednjeveškem trubadurskem konceptu *jovein* (Miha Pintarič), ki pravi, da je mlad tisti, ki je sposoben ljubiti in biti ljubljen.

Za trubadurski koncept ljubezni (Julia Kristeva: *Tales of Love*, 1987) so značilne naslednje prvine:

1. **Pričakovanje.** Zaradi tega postane oseba ranljiva za lastno nepopolnost, katere se pred nastopom ljubezni ni zavedala. Ljubezen in zaljubljenec nehata šteti kronološki čas.

2. **Klic.** Telo se odzove s čustvi (glas, grlo, srce, zardelost), ki so podoben simptomom strahu (*Strah; Ljubezen*: "Ljubezni se jezik zatika ...").

3. **Srečanje.** Slednje je mešanica užitka, obljube in upanje ter je neke vrste nepopolna prihodnost.

Koncept ljubezni v *Skrivnostih* je podoben konceptu ljubezni pri Kristevi, kjer je ljubezen hkrati užitek (*Slast*) in tesnoba svobode (*Svoboda*: "Svoboda ne sme imeti / nikakršnih mej, / čeprav se brez njih sploh ne da hrepeneti / po njej."). Tako kot Kristeva tudi Grafenauer upesnjuje možno realizacijo ljubezni le v simboličnem ali imaginarnem svetu predvsem preko vizualnega stika, gledanja, pogledov, vida ("Ljubezen cveti v očeh, ljubezen ... od svetlih pogledov živi / in tiho raste"). Bistvene metafore ljubezni temeljijo na hrepenenju in ne na posedovanju; so bolj oči (cveti v očeh, ljubeče oči, neviden, pogledi, strahoviden, svetle oči, velike oči, v očeh), manj pa srce (kotiček srca, s srcem in glavo, srčni utrip, vse do srca). Tudi pri Grafenauerju koncept ljubezni temelji na hrepenenju (*Hrepenenje*) in ne na posedovanju (*Poljub*: "Takrat se poljub razpusti / in gre

narazen.”) in konceptu, da je edina prava ljubezen nedosegljiva (*Skrivnost je skrivnostno nedosegljiva*).

Zaključek

Na osnovi analize Grafenauerjevega mladinskega opusa je razvidno, da ne podcenjuje mladih bralcev, tako kot številni avtorji, ki hkrati pišejo tudi za odrasle, temveč zanje ustvarja vrhunska literarna dela, tako v pesemski kot v prozni obliki. Med mladimi bralci velja za enega najzahtevnejših avtorjev, saj se ukvarja z resnimi eksistencialnimi temami, ki niso populistične, zato pa so trajno zapisane v kanon slovenske mladinske književnosti.

Viri in literatura

- Grafenauer, Niko: *Majhnica in Katrca Škrateljca*. Ljubljana: Borec, 1987.
- Grafenauer, Niko: *Majhnica*. Ljubljana: Mladinska knjiga, 1987.
- Grafenauer, Niko: *Mahajana in druge pravljice o Majhnici*. Ljubljana: Domus, 1990.
- Grafenauer, Niko. *Skrivnosti*. Ljubljana: Borec, 1983.
- Uther, Hans-Jorn: *The Types of international folktales: a classification and bibliography, based on the system of Antti Aarne and Stith Thompson*. Helsinki:
- Suomalainen Tiedekatemia = Academia Scientiarum Fennica, 2004.
- Kristeva, Julija: *Tales of Love*. New York: Columbia University Press, 1987.
- Jung, Carl Gustav: *Four archetypes: mother, rebirth, spirit, trickster*. London, New York: Routledge, 2003.
- Nikolajeva, Maria: *From mythic to linear: time in children's literature*. Lanham, London: Scarecrow, 2000.
- Franz, Marie Louise von: *Puer aeternus*. Ljubljana: Meta, 1988.
- Miha Pintarič: *Trubadurji*. Ljubljana: Znanstveni inštitut Filozofske fakultete, 2001.